

Η χρήση των αλγορίθμων στη διοικητική διαδικασία και ο έλεγχος νομιμότητας του διοικητικού δικαστή

Βαρβάρα Μπουκουβάλα, Πρόεδρος Πρωτοδικών Δ.Δ.-Δ.Ν.

I. Σύγχρονες έννοιες και προβληματικές

Οι εξελίξεις στην τεχνολογία είναι ραγδαίες και παρούσες και τα επιτεύγματά της διεκδικούν την εφαρμογή τους. Τίποτα δεν σχεδιάζεται, εξάλλου, για να μείνει στη θεωρία, αλλά με σκοπό να εφαρμοστεί.

Η τεχνητή νοημοσύνη, οι αλγόριθμοι, τα ρομπότ που θα αντικαταστήσουν τους ανθρώπους αποτελούν τις νέες τεχνολογίες¹ και δημιουργούν ηθικά διλήμματα σχετικά με τη θέση της ανθρώπινης νοημοσύνης και της ανθρώπινης ενέργειας σε ένα νέο ψηφιακό περιβάλλον.

Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσονται κατηγορίες ανθρώπινων τύπων: Οι τεχνολάτρες και οι τεχνοφοβικοί και ανάμεσα σε αυτούς οι μετριοπαθείς.

Τι είναι, όμως, τεχνητή νοημοσύνη;

Ο άνθρωπος είναι το μόνο ον που φαίνεται να διαθέτει νοημοσύνη, την ικανότητα δηλαδή να μαθαίνει, να επεξεργάζεται, να αναλύει δεδομένα και παραστάσεις και να λαμβάνει αποφάσεις.

Ο όρος τεχνητή ή επαυξημένη νοημοσύνη νοηματοδοτεί την τρέχουσα ανάπτυξη συστημάτων πληροφορικής ικανών να εκτελούν ενέργειες που συνήθως απαιτούν ανθρώπινη νοημοσύνη². Στο πλαίσιο αυτό, σ' ένα συγκεκριμένο πληροφοριακό σύστημα εισάγονται δεδομένα και με τον κατάλληλο τρόπο εκμάθησης της μηχανής μπορεί να εξάγεται γρήγορα από την ανάλυση και επεξεργασία τους ένα συμπέρασμα. Η τεχνητή νοημοσύνη φαίνεται να προσομοιώνει ή και να αντικαθιστά την ανθρώπινη λογική.

Στο ίδιο πλαίσιο εμφανίζεται και η έννοια του αλγορίθμου. Η έννοια του αλγορίθμου οφείλεται στον μαθηματικό Alan Turing, που κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου ανακάλυψε για λογαριασμό της βρετανικής κυβέρνησης το μυστικό του κύριου κώδικα που χρησιμοποιούσε ο γερμανικός στρατός. Έτσι, επεσήμανε ότι, παρόλο που όλα τα αξιώματα των μαθηματικών δεν μπορούν να αποδειχθούν με μαθηματικούς όρους, από την άλλη όλες οι ερωτήσεις μπορούν να

¹ Για τις νέες τεχνολογίες, βλ., ενδεικτικά, Ι. Ιγγλεζάκη, Το δίκαιο της ψηφιακής οικονομίας, 2η έκδ., 2024, σ. 33 επ., Ε. Βενιζέλο, Σύνταγμα και νέες τεχνολογίες, ΔιΜΕΕ, 4/2020, σ. 542 επ.

² Φ. Παναγοπούλου, Η απονομή της δικαιοσύνης μέσω της τεχνητής νοημοσύνης. Συνταγματικά ζητήματα δικαστικής προστασίας, σε Συλλογικό Έργο, Σὺ καὶ δικαστὴς ἄριστος, 2022, σ. 1274, Λ. Ι. Κανέλλος, Εφαρμογές Τεχνητής Νοημοσύνης στο δίκαιο και στη δικαστική πρακτική, 2021, σ. 26-28.

αναλύονται σε απλές πράξεις υπολογισμού οι οποίες μπορούν να περιγραφούν με όρους μαθηματικούς ή λογικούς³.

Ο αλγόριθμος, λοιπόν, είναι μία σειρά ενεργειών, αυστηρά καθορισμένων από άποψη χρονικής διάρκειας και περιεχομένου, οι οποίες ακολουθούνται βάσει εντολών από ένα συγκεκριμένο ηλεκτρονικό πρόγραμμα που επεξεργάζεται δεδομένα για την απάντηση σε ένα ζήτημα ή την επίλυση ενός προβλήματος⁴.

Κατά τη διάρκεια της Πανδημίας, η δημόσια διοίκηση κλήθηκε να διαχειριστεί τις διοικητικές υποθέσεις υπό καθεστώς κοινωνικού απομονωτισμού ή αποστασιοποίησης, και εξ αυτού του λόγου διευρύνθηκε και επεκτάθηκε η χρήση των ψηφιακών εργαλείων γοργά κατά τη λειτουργία της.

Η δημόσια διοίκηση παρέχει υπηρεσίες προς τους διοικουμένους και σκοπός της είναι να ικανοποιεί τις ανάγκες των χρηστών της, σε εύλογο χρόνο, μέσω μιας αποτελεσματικής, προσβάσιμης και διαφανούς διαδικασίας. Αυτοί οι στόχοι και η επίτευξή τους απαιτούν σήμερα την απούλοποίηση της διοικητικής υπηρεσίας και την ψηφιοποίησή της με αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών και της πληροφορικής.

Η εκτελεστική λειτουργία καλείται να προσαρμοστεί στην «τέταρτη βιομηχανική επανάσταση» η οποία απαιτεί την εισαγωγή των αλγορίθμων στις διοικητικές διαδικασίες⁵. Εντέλλεται, λοιπόν, προς εφαρμογή η αρχή της μεταβλητότητας της δημόσιας υπηρεσίας, σύμφωνα με την οποία η δημόσια διοίκηση πρέπει να αλλάζει και να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα των τεχνολογικών εξελίξεων με σκοπό τη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών της⁶.

Ποιοι είναι οι λόγοι για μια τέτοια αλλαγή; Κατά μία άποψη οι διοικητικοί υπάλληλοι δεν λαμβάνουν απολύτως ορθολογικές και σταθμισμένες αποφάσεις. Στη σύγχρονη κοινωνία, τα διοικητικά όργανα σε σύντομο χρόνο καλούνται να επεξεργαστούν πληθώρα δεδομένων και για τον λόγο αυτό εκδίδουν αποφάσεις που βασίζονται περισσότερο στη στιγμιαία διαίσθηση παρά στη λογική, αποφάσεις

³ J.-B. Auby, *Propos conclusifs* σε (dir. J.Bousquet/ T. Carrère/S. Hammoudi), *L'action publique algorithmique Risques et perspectives*, 2023, σ.187-188.

⁴ Α. Γέροντας, *Η εφαρμογή του Αλγόριθμου στο διοικητικό δίκαιο. Μια πρώτη προσέγγιση*, *ΔιΔικ*, 5/2020, σ.705.

⁵ M. Pressi, *The Use of Algorithms within Administrative Procedures: National Experiences compared through the Lens of European Law*, *Review of European Administrative Law*, 2021-2, σ.69 [σε 1001583588.pdf](https://doi.org/10.1017/1001583588.pdf).

⁶ N. Zouhaier/ Salah, S.-B. Walid/N.-A. Omrane, *Artificial Intelligence and Administrative Justice: An Analysis of Predictive Justice in France*, *HasanuddinLawReview*, 2/2024 (Vol. 10), σ. 119-143(121) [σε https://zuscholars.zu.ac.ae/works/6735](https://zuscholars.zu.ac.ae/works/6735).

ικανοποιητικές αλλά όχι βέλτιστες⁷. Αντίθετα, ο αλγόριθμος μπορεί άμεσα να εντοπίζει και να επεξεργάζεται τεράστια ποσότητα δεδομένων, με συνέπεια να έχει τη δυνατότητα να εκδίδει σε ταχύτατο χρόνο ορθές και αντικειμενικές αποφάσεις.

Οραματιζόμαστε λοιπόν την εφαρμογή ενός δικαίου όπου θα κυριαρχεί η καθαρή μαθηματική λογική κατά την τέλεση της υπαγωγής του κανόνα δικαίου σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, όπως πρότειναν μεγάλοι νομικοί σαν τον Kelsen⁸.

Έτσι, η χρήση των αλγορίθμων κατά την έκδοση των διοικητικών πράξεων λαμβάνει χώρα, μεταξύ άλλων, για δύο λόγους · αφενός, με σκοπό την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της διοικητικής δράσης και, αφετέρου, για τη διασφάλιση της (απρόσωπης) αντικειμενικότητας κατά την εξαγωγή του αποτελέσματος⁹. Και τούτο, διότι ο αλγόριθμος μπορεί να επεξεργάζεται πολλά δεδομένα σε σύντομο χρόνο, ενέργεια που δεν μπορεί να πραγματοποιήσει η ανθρώπινη νοημοσύνη¹⁰.

Πάντως τούτο δεν σημαίνει ότι ο αλγόριθμος δεν μπορεί να κάνει λάθη.

Ο αλγόριθμος κατασκευάζεται από τον άνθρωπο, κι ως εκ τούτου, υπόκειται στη διαπερατότητα του σφάλματος της ανθρώπινης νόησης, την οποία ευαγγελίζεται ότι μπορεί να αντικαταστήσει για την επίτευξη ορθολογικότερων λύσεων για τη ρύθμιση της πολύπλοκης κοινωνικής μας συμβίωσης.

Ειδικότερα, ο αλγόριθμος χρησιμοποιεί στατιστικά δεδομένα και διενεργεί μαθηματικές πράξεις, οπότε τα ψευδή ή εσφαλμένα δεδομένα και οι εσφαλμένοι υπολογισμοί μπορούν να οδηγήσουν σε λάθος συμπέρασμα. Περαιτέρω, οι αλγόριθμοι εξαρτώνται από την πρόθεση και τον τρόπο με τον οποίο έχουν σχεδιαστεί και στη συνέχεια χρησιμοποιούνται. Επιπλέον, τα δεδομένα που εισάγονται στο υπολογιστικό σύστημα δεν ιεραρχοποιούνται με κριτήριο το προς επίλυση πρόβλημα ή με το πέρασμα του χρόνου, ενώ ενδέχεται να είναι ελλιπή ή να προκύψουν νέες προβληματικές που δεν απαντώνται στα διαθέσιμα δεδομένα του αλγορίθμου, με συνέπεια να μην μπορεί το σύστημα να επεξεργαστεί ποιοτικές ή ποσοτικές μεταβλητές του ζητήματος και η

⁷ H.-A. Simon, *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*, 4th Edn, New York: Free Press, 1997, σ.88, 119 επ.

⁸ H. Kelsen, *Qu'est-ce que la théorie pure du droit, Droit et société*, 22/1992, σ. 551.

⁹ L. Cluzel-Métayer, *Calculer : l'influence des algorithmes sur l'édiction des décisions administratives*. Benoît Plessix. *Les méthodes en droit administratif*, Dalloz, 2018, σ.4 σε [Calculer: l'influence des algorithmes sur l'édiction des décisions administratives \(hal.science\)](#)

¹⁰ A. Oumedjkane, *La légalité des algorithmes publics*, σε (dir. J.Bousquet/ T. Carrère/S. Hammoudi), *L'action publique algorithmique Risques et perspectives*, 2023, σ.81.

απόφαση να αποβεί εσφαλμένη λόγω του μνημονικού συντηρητισμού του αλγορίθμου (ψιττακισμός)¹¹. Ως εκ τούτων, η υποτιθέμενη ουδετερότητα των αλγορίθμων, που επιτρέπει στην αυτοματοποιημένη διοίκηση να λειτουργεί με αποτελεσματικό και αμερόληπτο τρόπο, είναι απλώς υποθετική.

Θα αναφέρουμε δύο σύγχρονα παραδείγματα όπου η χρήση αλγορίθμων, ακόμη κι αν δεν οδηγεί σε αυτοματοποιημένη έκδοση διοικητικής πράξης, μπορεί να καταλήξει σε παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Κατά τα έτη 2015 - 2020, το Υπουργείο Εσωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου ανέπτυξε τη λειτουργία ενός αυτοματοποιημένου συστήματος για την υποστήριξη της λήψης αποφάσεων σχετικά με τις θεωρήσεις εισόδου. Ειδικότερα, το σύστημα «Visa streaming» ταξινομούσε τους αιτούντες άδειας εισόδου ή διαμονής σε τρία επίπεδα κινδύνου, λαμβάνοντας υπόψη την εθνικότητα ως παράγοντα. Με βάση την αξιολόγηση κινδύνου, οι αιτούντες θα υπόκειντο σε βαθύτερο και εντονότερο έλεγχο από τη δημόσια διοίκηση.

Η πρακτική αυτή δεν ήταν γνωστή μέχρι το 2020, όταν το Συμβούλιο Αρωγής των Μεταναστών (JCWI) και η δικηγορική εταιρεία «FoxGlove» αμφισβήτησαν τη χρήση του συγκεκριμένου αλγορίθμου, λόγω του ότι εισάγει διακρίσεις και πλήττει την αρχή της διαφάνειας. Δύο οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών άσκησαν ένδικα βοηθήματα ενώπιον των δικαστηρίων και υποστήριξαν ότι ο εν λόγω αλγόριθμος οδηγεί σε διακρίσεις βάσει της εθνικότητας. Και τούτο, διότι οι αιτούντες άδειας διαμονής, που έφεραν εθνικότητα η οποία προσδιοριζόταν ως ύποπτη βάσει του αλγορίθμου, λάμβαναν υψηλότερη βαθμολογία κινδύνου από τον αλγόριθμο, κι ως εκ τούτου, υφίσταντο υψηλότερο επίπεδο ελέγχου από τα αρμόδια όργανα. Το Υπουργείο Εσωτερικών ισχυρίστηκε ότι ο αλγόριθμος χρησιμοποιήθηκε μόνο για την εξέταση των αιτήσεων και όχι για την έκδοση της απόφασης, καθώς και ότι δεν παραβίαζε τον νόμο για την ισότητα του 2010. Πριν εκδικαστεί η υπόθεση στο δικαστήριο, το Υπουργείο Εσωτερικών δεσμεύτηκε ότι θα επανεξετάσει τη χρήση του αλγορίθμου και εν τέλει έπαυσε τη χρήση του τον Αύγουστο του 2020¹².

Η επόμενη περίπτωση είναι το σκάνδαλο των ολλανδικών επιδομάτων παιδικής μέριμνας, το οποίο οδήγησε την ολλανδική κυβέρνηση να παραιτηθεί το 2021 και να δηλώσει δημόσια ότι ο αλγόριθμος που χρησιμοποιήθηκε για τη χορήγηση των επιδομάτων αυτών εισήγαγε φυλετικές διακρίσεις.

¹¹J.-C. Ricci, Algorithmes et compétence juridique σε (dir. J.Bousquet/ T. Carrère/S. Hammoudi), L'action publique algorithmique Risques et perspectives, 2023, σ. 32-33.

¹² D. Ozkul, Automating Immigration and Asylum: The Uses of New Technologies in Migration and Asylum Governance in Europe, σ.21 σε [Automating Immigration and Asylum](#)

Ειδικότερα, προκειμένου να δημιουργηθούν προφίλ κινδύνου για άτομα που υποβάλλουν αίτηση για χορήγηση επιδομάτων παιδικής μέριμνας, η ολλανδική φορολογική και τελωνειακή διοίκηση χρησιμοποίησε αλγόριθμους στους οποίους τα «ξένα ονόματα» και η «διπλή ιθαγένεια» χρησιμοποιήθηκαν ως δείκτες πιθανής απάτης. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα, χιλιάδες οικογένειες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος να υποβληθούν σε έλεγχο, να κατηγορηθούν ψευδώς για απάτη και να τους ζητηθεί να επιστρέψουν τα επιδόματα, τα οποία είχαν εισπράξει καθόλα νόμιμα. Έτσι, οι αλγόριθμοι οδήγησαν σε δημιουργία φυλετικού προφίλ¹³.

Τελικώς, το Πρωτοδικείο της Χάγης έκρινε ότι το σύστημα αυτό επαλήθευσε κινδύνου δεν παρείχε διαφάνεια, περαιτέρω, δε, στερούσε από τους ενδιαφερόμενους τη δυνατότητα ελέγχου των σχετικών αποφάσεων, με συνέπεια, επιπλέον, να αδυνατούν οι θιγόμενοι να ελέγξουν τη ροή και χρήση των προσωπικών δεδομένων τους, ώστε να αμφισβητήσουν τις αποφάσεις που εκδόθηκαν εναντίον τους. Έτσι το δικαστήριο κατέληξε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και του ιδιωτικού βίου των προσώπων που υπέστησαν την επεξεργασία των προσωπικών τους δεδομένων, καθώς η εν λόγω επέμβαση στα δικαιώματά τους δεν ήταν αναλογική¹⁴.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η χρήση των αλγορίθμων μπορεί να οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα, καθώς και σε παραβίαση θεμελιωδών δικαιωμάτων.

II. Πλήρως και μερικώς αυτοματοποιημένη διοικητική διαδικασία

Ο νομικός αντίκτυπος της χρήσης των αλγορίθμων εξαρτάται, αφενός, από το στάδιο της διοικητικής διαδικασίας στο οποίο διενεργείται και, αφετέρου, από την επιρροή της στο περιεχόμενο της τελικής απόφασης.

Έτσι, για παράδειγμα, η ψηφιακή κοινοποίηση, καθώς και ο αυτοματοποιημένος τρόπος έκδοσης του αποδεικτικού κοινοποίησης δεν δημιουργούν τα ίδια νομικά ζητήματα με την έκδοση μιας πλήρως αυτοματοποιημένης πράξης.

Ως εκ τούτου, υπάρχουν βαθμίδες αυτοματοποίησης ή αυτοματισμού σε εκάστη συγκεκριμένη διοικητική διαδικασία και σε εκάστη ληφθείσα διοικητική απόφαση. Επομένως, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ αλγοριθμικών συστημάτων (α) που απλώς παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες στο διοικητικό όργανο που καλείται να αποφασίσει,

¹³ [Parliamentary question | The Dutch childcare benefit scandal, institutional racism and algorithms | O-000028/2022 | European Parliament \(europa.eu\)](#)

¹⁴ Βλ. τη σχετική απόφαση C-09-550982-HA ZA 18-388 (English) σε [ECLI:NL:RBDHA:2020:1878, Rechtbank Den Haag, C-09-550982-HA ZA 18-388 \(English\)](#)

ήτοι να εκδώσει τη διοικητική πράξη, (β) εκείνων που προτείνουν μια προεπιλεγμένη απόφαση στη διοίκηση, αλλά εν τέλει ο φορέας της αρμοδιότητας δύναται να τη διορθώσει ή να μην την αποδεχθεί και (γ) εκείνων που υιοθετούν την απόφαση χωρίς καμία ανθρώπινη παρέμβαση. Στην τελευταία περίπτωση, πρόκειται για πλήρως αυτοματοποιημένη διαδικασία, ενώ οι δύο πρώτες είναι μερικώς αυτοματοποιημένες ή ημιαυτοματοποιημένες διαδικασίες¹⁵.

Υπό την ίδια έννοια, η χρήση του νομικού αυτοματισμού μπορεί να είναι συμπληρωματική, οπότε ομιλούμε για συμπληρωματικό νομικό αυτοματισμό (complementary legal automation) ή πλήρης, οπότε αναφερόμαστε σε υποκατάστατο νομικό αυτοματισμό (substitutive legal automation), ανάλογα του βαθμού συμμετοχής των αλγορίθμων στη διοικητική διαδικασία¹⁶.

Υποβοηθητικά χρησιμοποιούνται οι αλγόριθμοι στην περίπτωση της συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων για την ανάλυση των φορολογικών στοιχείων, την υποβολή των φορολογικών δηλώσεων, την παρακολούθηση των δαπανών προς τους Οργανισμούς Κοινωνικής Ασφάλισης. Στο ίδιο πλαίσιο του υποβοηθητικού αυτοματισμού εντάσσονται η ηλεκτρονική υποβολή αιτήσεων, η ηλεκτρονική καταγραφή τους, η ψηφιακή έκδοση και κοινοποίηση της διοικητικής πράξης.

A. Η βοήθεια της τεχνητής νοημοσύνης ειδικά στον φορολογικό έλεγχο

Η βοήθεια των μέσων της τεχνητής νοημοσύνης και των αλγορίθμων είναι ιδιαίζοντως σημαντική ιδίως στη φορολογική διαδικασία κατά την άσκηση του ελέγχου των φορολογικών οργάνων. Για παράδειγμα, όπως κρίθηκε από το ΣτΕ, στο πλαίσιο της παραγραφής των φορολογικών αξιώσεων, «η παραγραφή πρέπει να έχει εύλογη διάρκεια, ενόψει, μάλιστα, του ότι πλέον διευκολύνεται η διαδικασία ελέγχου τόσο λόγω των συγχρόνων ηλεκτρονικών και άλλων μεθόδων ελέγχου όσο και λόγω του γεγονότος ότι πολλά δεδομένα που αφορούν την πάσης φύσεως οικονομική δραστηριότητα των φορολογουμένων (όπως εισόδημα π.χ. από μισθωτές υπηρεσίες, τόκους καταθέσεων κ.λπ.) εισάγονται στο σύστημα ηλεκτρονικής υποβολής των δηλώσεων φόρου εισοδήματος, χωρίς να χρειάζεται καμία ενέργεια εκ μέρους των φορολογουμένων και, ως εκ τούτου, δεν δικαιολογείται ο καθορισμός μακρού χρόνου παραγραφής πέραν των χρονικών ορίων που όριζαν προϊσχύσασες διατάξεις σε χρόνο, κατά τον οποίο η φορολογική διοίκηση δεν διέθετε τα μέσα αυτά»¹⁷.

¹⁵ Oriol Mir, Algorithms, Automation, and Administrative Procedure at EU Level, σ.6 σε [ssrn-4561009.pdf](https://ssrn.com/abstract=4561009)

¹⁶ Ν. Νικολάκης, Ο δικαστικός έλεγχος της Διοίκησης στην εποχή του ψηφιακού κράτους, σε Ελληνική Εταιρία Δικαίου του Περιβάλλοντος, Το βιώσιμο Κράτος, 2022, σ. 36.

¹⁷ ΟΛΣτΕ 1738/2017, σκ. 6.

Με αυτή την έννοια, η χρήση των νέων τεχνολογιών κάνει τη φορολογική διοίκηση αποτελεσματική και αποδοτική σε λιγότερο χρόνο, με συνέπεια τούτο να έχει επίπτωση ακόμη και στον χρόνο παραγραφής των φορολογικών αξιώσεων.

Εξάλλου, οι φορολογικές και τελωνειακές αρχές έχουν αναπτύξει με τη βοήθεια των κατάλληλων λογισμικών τις διαδικασίες του ελέγχου τους. Έτσι, προτάσσονται προς φορολογικό έλεγχο ορισμένες υποθέσεις με τη μέθοδο της ανάλυσης κινδύνου που συνίσταται σε πρόταξη των υποθέσεων προς έλεγχο με βάση κριτήρια υψηλής επικινδυνότητας (risk analysis system), περαιτέρω, δε, στον τελωνειακό έλεγχο με ειδικό λογισμικό καθορίζονται τα εμπορεύματα που διασαφίζονται και προορίζονται άμεσα προς έλεγχο λόγω του ότι αποτελούν εμπορεύματα υψηλής επικινδυνότητας¹⁸.

III. Οι μορφές των ψηφιακών πράξεων

A. Η ηλεκτρονική ή ψηφιακή διοικητική πράξη

Η ψηφιακή διοικητική πράξη είναι αυτή που παράγεται από τεχνικά πληροφοριακά συστήματα σύμφωνα με το άρθρο 12 του ν. 3979/2011, κατά τους ορισμούς του οποίου «όλες οι διαδικασίες για την έκδοση διοικητικών πράξεων και λοιπών εγγράφων από τους φορείς του Δημοσίου, όπως η σύνταξη, η προώθηση για υπογραφή, η θέση υπογραφής, η χρέωση προς ενέργεια εισερχομένων εγγράφων, η εσωτερική διακίνηση, καθώς και η αρχειοθέτησή τους πραγματοποιούνται αποκλειστικά μέσω Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (Τ.Π.Ε.), με χρήση εγκεκριμένης ηλεκτρονικής υπογραφής και εγκεκριμένης ηλεκτρονικής χρονοσφραγίδας».

Η διάταξη αυτή καταργήθηκε από τον νεότερο νόμο 4727/2020 αλλά πρέπει να γίνει δεκτό ότι η έννοια της ηλεκτρονικής διοικητικής πράξης παραμένει στο δίκαιό μας¹⁹.

Ως ηλεκτρονική ή ψηφιακή διοικητική πράξη μπορεί να οριστεί η δήλωση βουλήσεως της διοίκησης, η οποία σχηματίζεται μέσα σε ένα θεσμοθετημένο ψηφιακό διοικητικό περιβάλλον, γνωστοποιείται στους πολίτες ως διοικητική πληροφορία μέσω ενός δημόσιου ηλεκτρονικού δικτύου και επιφέρει έννομες συνέπειες σε βάρος ή υπέρ των διοικουμένων, χορηγώντας τους δικαιώματα ή επιβάλλοντάς τους υποχρεώσεις²⁰.

¹⁸ Ε. Θεοχαροπούλου, Οι νέες τεχνολογίες στο Φορολογικό Δίκαιο: Ευκαιρία ή απειλή;, ΔιΜΕΕ, 3/2019, σ. 300 επ. (300-301).

¹⁹ Ι. Καστανάς, Παρατηρήσεις στην ΔΠρΘεσ 206/2022 (Προεδρ) - Είναι το ηλεκτρονικό μήνυμα διοικητική πράξη;, ΘΠΔΔ, 3/2023, σ. 338 – 341(340).

²⁰ Α. Στρατή-Βάντζου, Στην εποχή της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης: Ηλεκτρονική διοίκηση και ηλεκτρονική διοικητική πράξη, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 157.

Η ηλεκτρονική διοικητική πράξη παράγεται μετά από ηλεκτρονική επεξεργασία, αποκτά νομική ισχύ με την ηλεκτρονική περιαφή της, ανεξάρτητα αν θα εμφανιστεί στον νομικό κόσμο σε έγχαρτη μορφή.

Η ψηφιακή διοικητική πράξη έχει κατά κανόνα ηλεκτρονική απεικόνιση και ισοδυναμεί ως μορφή ή τύπος της πράξης με την αντίστοιχη έγχαρτη μορφή ενός κειμένου²¹. Το ηλεκτρονικό έγγραφο, δηλαδή, θεωρείται εκτελεστή διοικητική πράξη που μπορεί να προσβληθεί ενώπιον των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων (ΤΔΔ)²².

Ήδη έχει τεθεί σε ισχύ ο Κώδικας Ψηφιακής Διακυβέρνησης με τον Ν. 4727/2020, στα άρθρα 13 έως 17 του οποίου προβλέπεται η έκδοση, διακίνηση και αποδοχή των ψηφιακών ιδιωτικών και δημοσίων εγγράφων.

Σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 2 του Ν. 4727/2020, τα ηλεκτρονικά δημόσια έγγραφα παράγονται είτε πλήρως αυτοματοποιημένα, μέσω ειδικού πληροφοριακού συστήματος που συνθέτει κατάλληλα στοιχεία δεδομένων, είτε μέσω ηλεκτρονικής εφαρμογής γραφείου, είτε μέσω ψηφιοποίησης έντυπου εγγράφου. Συνεπώς, υφίσταται η διάκριση στον νόμο μεταξύ αμιγώς αυτοματοποιημένης πράξης ή, όπως θα την ονομάσουμε, αλγοριθμικής πράξης και απλώς ηλεκτρονικής ή ψηφιακής πράξης.

Τα πρωτότυπα ηλεκτρονικά έγγραφα, σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ.3 του εν λόγω νόμου, για να είναι έγκυρα, πρέπει να φέρουν εγκεκριμένη ηλεκτρονική χρονοσφραγίδα και εγκεκριμένη ηλεκτρονική σφραγίδα του φορέα ή εγκεκριμένη ηλεκτρονική υπογραφή του αρμοδίου οργάνου. Τα ηλεκτρονικά ακριβή αντίγραφα, πρέπει να φέρουν πέραν της εγκεκριμένης ηλεκτρονικής χρονοσφραγίδας και της εγκεκριμένης ηλεκτρονικής σφραγίδας του φορέα ή της εγκεκριμένης ηλεκτρονικής υπογραφής του αρμοδίου για την έκδοση του αντιγράφου οργάνου και την ένδειξη «ακριβές αντίγραφο» και τα στοιχεία του οργάνου που υπέγραψε το έγγραφο ως τελικώς υπογράφων.

Τέλος, τα ψηφιοποιημένα ηλεκτρονικά αντίγραφα εκδίδονται από τους φορείς του δημόσιου τομέα μέσω ψηφιοποίησης ή αναπαραγωγής με χρήση ΤΠΕ έντυπων δημόσιων ή ιδιωτικών εγγράφων και φέρουν, σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ.5 του εν λόγω νόμου, αναγκαιώς την εγκεκριμένη ηλεκτρονική χρονοσφραγίδα, την εγκεκριμένη ηλεκτρονική σφραγίδα του φορέα ή την εγκεκριμένη ηλεκτρονική υπογραφή του οργάνου που πραγματοποιεί την ψηφιοποίηση ή αναπαραγωγή με χρήση ΤΠΕ και τη βεβαίωση ταύτισής τους με έντυπο έγγραφο.

²¹ Α. Στεργίου, Ηλεκτρονική διακυβέρνηση της κοινωνικής ασφάλισης, ΕφημΔΔ, 6/2017, σ.709.

²² ΣτΕ 1426/1979.

Σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ.1 του Ν. 4727/2020, τα ηλεκτρονικά δημόσια έγγραφα οποιασδήποτε μορφής ή τύπου, έχουν την ίδια νομική και αποδεικτική ισχύ με τα δημόσια έγγραφα που φέρουν ιδιόχειρη υπογραφή και σφραγίδα και γίνονται υποχρεωτικά αποδεκτά από τους φορείς του δημόσιου τομέα, από τα δικαστήρια όλων των βαθμών, από φυσικά ή νομικά πρόσωπα ή νομικές οντότητες, κατά την ηλεκτρονική διακίνησή τους.

Ως εκ τούτων, τα δημόσια ηλεκτρονικά έγγραφα, εφόσον έχουν συνταχθεί κατά τους νόμιμους τύπους, παράγουν πλήρη απόδειξη, όπως και τα έγχαρτα δημόσια έγγραφα που φέρουν ιδιόχειρη υπογραφή²³.

B. Ζητήματα από την έκδοση των ηλεκτρονικών διοικητικών πράξεων

Από την έκδοση των ψηφιακών πράξεων προέκυψαν πρόσφατα ζητήματα που αφορούν στην εκτελεστότητά τους και των τύπων που πρέπει να πληρούν.

Η έννοια της διοικητικής πράξης είναι κλασσική και κομβική για το διοικητικό δίκαιο. Η διοικητική πράξη αποτελεί δήλωση βουλήσεως του διοικητικού οργάνου η οποία ορίζει τι εστί δίκαιο στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η διοικητική πράξη, κατά τους κλασσικούς κανόνες του διοικητικού δικαίου, είναι έγγραφη, αναφέρει την εκδούσα αρχή²⁴ και φέρει χρονολογία εκδόσεως, η οποία τίθεται κατά τον χρόνο θεώρησής της από τον εκδότη της²⁵, καθώς και υπογραφή για την τελειώσή της. Η χρονολογία, σύμφωνα με τη νομολογία, αποτελεί όρο του κύρους της πράξης και διοικητική πράξη που δεν φέρει βέβαιη χρονολογία είναι άκυρη²⁶.

Η έγγραφη μορφή διασφαλίζει την ύπαρξη και το περιεχόμενο της διοικητικής πράξης. Πάντως, κατ' εξαίρεση, μπορεί να θεωρηθεί ως υποστατή και πράξη η οποία είναι προφορική, εφόσον δεν αμφισβητείται το περιεχόμενό της²⁷.

Εξάλλου η μη υπογραφή της διοικητικής πράξης οδηγεί στο ανυπόστατό της, θα πρέπει όμως να ακυρωθεί για λόγους ασφάλειας δικαίου, προκειμένου να μην εκτελεσθεί από τη διοίκηση²⁸.

Με την 206/2022 απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, εκδοθείσα κατά την προεδρική διαδικασία, κρίθηκε ότι νόμιμη υπόσταση έχει και η

²³ Α. Δαββέτας, Η ψηφιοποίηση της Δικαιοσύνης στην Ελλάδα, ΕλλΔνη, 3/2024, σ.956.

²⁴ ΣτΕ 715/2013.

²⁵ ΣτΕ 453/2011. Αν η πράξη προκύπτει ότι έχει εκδοθεί μεταξύ δύο χρονικών σημείων, χωρίς να έχει μεταβληθεί εν τω μεταξύ το νομοθετικό καθεστώς εκδόσεώς της, η έλλειψη βέβαιης χρονολογίας δεν επάγεται την ακυρότητά της, ΣτΕ 2282/2014.

²⁶ ΣτΕ 453/2011, ΟΛΣτΕ 4487/2001, ΣτΕ 250/1996, 1262/1991, 2514-3/1986, 2956/1964.

²⁷ ΣτΕ 1288/1992, 661/1978, 86/1954, 1797/1949, 33/1931.

²⁸ ΣτΕ 506/2023, 367/2022, 1747-1750/2021, 3149- 3151/2017, ΔΕφΑθ 3710/2022.

διοικητική πράξη που εκφέρεται με τον ηλεκτρονικό τύπο. Αποτελεί, δηλαδή, μια εναλλακτική μορφή νόμιμης διοικητικής πράξης.

Σ' αυτή την περίπτωση, έκρινε το δικαστήριο στη μείζονα, η διοικητική πράξη θα πρέπει να έχει μία από τις μορφές που προβλέπει το άρθρο 13 του Ν. 4727/2020, δηλαδή να πληρούνται οι τύποι που ορίζει ο ανωτέρω νόμος, οι οποίοι πρέπει, με την κατάλληλη ηλεκτρονική διαδικασία, να έχουν ενσωματωθεί σ' αυτή. Ειδικότερα, η πράξη θα πρέπει να φέρει στο σώμα της ηλεκτρονική χρονοσφραγίδα (που υποκαθιστά τη χρονολογία του έγγραφου τύπου) και ηλεκτρονική σφραγίδα ή / και ηλεκτρονική υπογραφή (που αντικαθιστά την υπογραφή του έγγραφου τύπου) του αρμοδίου οργάνου. Ως εκ τούτων, κατά τις κρίσεις του δικαστηρίου, παρέπεται ότι η διοικητική πράξη που εκδίδεται με τον προαναφερόμενο ηλεκτρονικό τύπο για να είναι υποστατή πρέπει να αναφέρει και την εκδούσα αρχή, σύμφωνα με το άρθρο 16 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, εκτός αν αυτή αποτυπώνεται με ευκρινές τρόπο στην ηλεκτρονική χρονοσφραγίδα ή στην ηλεκτρονική σφραγίδα που έχει τεθεί.

Ωστόσο, στους τύπους του ηλεκτρονικού εγγράφου, όπως παρατίθενται στο άρθρο 13 του Ν. 4727/2020, δεν αναφέρεται η ηλεκτρονική αποτύπωση της εκδούσας αρχής, αφού αυτή, ούτως ή άλλως, κατά κανόνα θα αναφέρεται στην ηλεκτρονική σφραγίδα ή στην ηλεκτρονική υπογραφή που έχει τεθεί. Περαιτέρω, η παράλειψη αναφοράς της εκδούσας αρχής, κατά μία άποψη οδηγεί στο ανυπόστατο της διοικητικής πράξης²⁹. Ωστόσο, μάλλον πρέπει να γίνει δεκτό ότι η μη αναφορά της εκδούσας αρχής στο σώμα της διοικητικής πράξης επιφέρει την ακυρότητά της, εφόσον δεν μπορεί να συναχθεί από άλλα στοιχεία το όργανο που την εξέδωσε³⁰.

Στην περίπτωση που εκδίκασε το δικαστήριο η προσφεύγουσα υπέβαλε αίτηση χορήγησης φορολογικής ενημερότητας, η οποία και απορρίφθηκε με ηλεκτρονικό μήνυμα που απέστειλε η Φορολογική Διοίκηση σε αυτήν. Κατά τις κρίσεις του δικαστηρίου, πρόκειται για ατελής (προφανώς έγχαρτη) διοικητική πράξη η οποία στερείται των αναγκαίων συστατικών τύπων που προβλέπει ο νόμος για την ολοκλήρωσή της, καθώς δεν αποτυπώνεται στο σώμα της ούτε η εκδούσα αρχή, ούτε φέρει την υπογραφή του αρμόδιου για την έκδοσή της οργάνου και χρονολογία. Περαιτέρω, το προαναφερόμενο ηλεκτρονικό μήνυμα δεν φέρει ούτε τον ηλεκτρονικό τύπο που προβλέπει το άρθρο 13 του Ν. 4727/2020, δηλαδή ηλεκτρονική χρονοσφραγίδα και ηλεκτρονική σφραγίδα ή / και ηλεκτρονική υπογραφή, κατά τις ειδικότερες διακρίσεις της διάταξης αυτής και επομένως δεν είναι υποστατή διοικητική

²⁹ Contra, Κ. Γώγος, Η ανυπόστατη διοικητική πράξη, 2012, σ. 154.

³⁰ Έτσι, CE n° 307656, 11 Μαρτίου 2009, Commune d'Auvers-sur-Oise, CE n° 314658, 20 Μαρτίου 2009, M. Canivenq. Για το ζήτημα αυτό, βλ. S. Saunier, Les hésitations du juge sur le caractère substantiel de l'exigence de la mention du nom et du prénom de l'auteur de l'acte, AJDA, 26/2010, σ. 1488 επ.

πράξη ούτε κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως³¹. Κατόπιν τούτων το δικαστήριο κατέληξε ότι η προσβαλλόμενη πράξη δεν είναι υποστατή και έπρεπε να απορριφθεί η προσφυγή κατ' αυτής. Δεδομένου όμως ότι εφαρμόστηκε από τη διοίκηση, θα πρέπει να γίνει δεκτή η προσφυγή κατ' αυτής, να ακυρωθεί και η υπόθεση να αναπεμφθεί στην Φορολογική Διοίκηση, προς νέα κρίση.

Πράγματι, εάν το δικαστήριο δεν προέβαινε στην ακύρωση της πράξης, θα παρέμενε στον νομικό κόσμο και η σιωπηρή άρνηση της φορολογικής αρχής επί του αιτήματος του φορολογουμένου, η οποία συντελείται πάντα μετά την πάροδο της προβλεπόμενης προθεσμίας για την έκδοση απόφασης.

Συνεπώς, η ηλεκτρονική διοικητική πράξη για να είναι νόμιμη και υποστατή πρέπει να πληροί τους όρους του άρθρου 13 του Ν. 4747/2020, όπως, εξάλλου, κατ' αναλογία, και η έγχαρτη διοικητική πράξη πρέπει να εμπεριέχει τα αναγκαία στοιχεία για την τελειώσή της και την εγκυρότητά της.

Γ. Μερικώς και πλήρως αυτοματοποιημένη ή αλγοριθμική διοικητική πράξη

Η μερικώς αυτοματοποιημένη διοικητική πράξη εκδίδεται κατόπιν ειδικού συλλογισμού του διοικητικού οργάνου, δηλαδή του ανθρώπινου παράγοντα, κατόπιν εκτίμησης δεδομένων που επεξεργάζονται και αναλύονται από υπολογιστικά συστήματα της διοίκησης³².

Για πλήρως αυτοματοποιημένη έκδοση της διοικητικής πράξης ομιλούμε όταν ο διοικούμενος υποβάλλει μία (ηλεκτρονική) αίτηση, ενδεχομένως με την προσκόμιση των οικείων δικαιολογητικών, τα οποία η διοίκηση δεν μπορεί να συλλέξει αυτεπαγγέλτως, και η διοίκηση με τη χρήση ειδικού λογισμικού προβαίνει χωρίς την παρεμβολή του ανθρώπινου παράγοντα στην έκδοση της διοικητικής πράξης σε ψηφιακή μορφή³³.

Τούτο προϋποθέτει ότι οι κανόνες δικαίου μπορούν να μετατραπούν σε πλήρως εκτελέσιμο μηχανικά νομικό κώδικα³⁴, εφόσον δεν ενυπάρχουν αόριστες νομικές έννοιες προς επεξεργασία ή διακριτική ευχέρεια της διοίκησης.

³¹ Ibidem.

³² Σ. Βρόντου, Το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως στη φορολογική διαδικασία. Συγκριτική μελέτη ελληνικού και γερμανικού δικαίου, 2022, σ. 365-367.

³³ Ν. Νικολάκης, Ο δικαστικός έλεγχος της Διοίκησης στην εποχή του ψηφιακού κράτους, ό.π., σ. 38. Βλ. και C. Aguilon, Le contrôle par le juge administratif du caractère non discriminatoire des décisions individuelles algorithmiques, AIJC, 35-2019, 2020, σ.605-620(605).

³⁴ Δ. Χουβαρδάς, Μηχανικά εκτελέσιμος νομικός κώδικας και αυτόματη διοικητική διαδικασία, ΔιΜΕΕ 1/2021, σ. 48 επ. (49-50).

Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, διαπλάθεται ένας νέος τύπος διοικητικής πράξης, η αλγοριθμική διοικητική πράξη, ήτοι αυτή που λαμβάνεται και εκδίδεται με τη χρήση ενός αλγορίθμου³⁵.

Αλγοριθμική διοικητική πράξη είναι, επομένως, κάθε πράξη της διοικήσεως που εκδίδεται αυτόματα με τη χρήση του αλγορίθμου χωρίς καμία ανθρώπινη παρέμβαση στη διαδικασία λήψης της απόφασης³⁶.

IV. Προϋποθέσεις έκδοσης της αλγοριθμικής πράξης και διαδικαστικές εγγυήσεις του διοικουμένου

A. Δέσμια αρμοδιότητα, διακριτική ευχέρεια και αλγοριθμική πράξη

Κρίσιμο ζήτημα αποτελεί αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί αλγόριθμος σε περίπτωση που το διοικητικό όργανο δρα ή αποφασίζει κατά διακριτική ευχέρεια.

Κατ' αρχήν, η αυτοματοποιημένη διαδικασία έκδοσης μιας πράξης μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν η διοίκηση δρα κατά δέσμια αρμοδιότητα χωρίς να απαιτείται αξιολόγηση στοιχείων και εκφορά υποκειμενικών εκτιμήσεων. Πράγματι, ο αλγόριθμος, η αυτοματοποιημένη διαδικασία μπορεί να είναι πολύ χρήσιμη όταν πρόκειται η διοίκηση να εξετάσει μεγάλο αριθμό αιτήσεων³⁷ και να καταλήξει σε κρίση και έκδοση απόφασης βάσει συγκεκριμένων και αντικειμενικά επαληθεύσιμων δεδομένων, χωρίς την ύπαρξη οιασδήποτε διακριτικής ευχέρειας³⁸.

Με αυτή την έννοια η χρήση του αλγορίθμου είναι κατ' αρχήν δυνατή σε περιπτώσεις όπου οι νομικές και πραγματικές προϋποθέσεις για τη λήψη της απόφασης είναι επακριβώς καθορισμένες και δεν υπάρχει πεδίο υποκειμενικής εκτίμησης.

Ένα δεύτερο επίπεδο που μπορεί να είναι δυνατή και ευκαταία η χρήση τεχνητής νοημοσύνης μέσω αλγορίθμων αποτελεί η περίπτωση όπου η διοίκηση προβαίνει σε μία τεχνική εκτίμηση, δηλαδή εκφέρει μια τεχνική κρίση³⁹.

³⁵ B. Le Querrec, L'arnaque des algorithmes d'aide à la prise de decision σε [L'arnaque des algorithmes d'aide à la prise de décision - ritimo](#)

³⁶ A. Oumedjkane, La légalité des algorithmes publics, *ό.π.*, σ.93.

³⁷ G. MANCOSU, Le contentieux des actes pris sur la base d'algorithmes, un point de vue italien, *Revue générale du droit*, 49010/2019, σ.2 σε [Le contentieux des actes pris sur la base d'algorithmes, un point de vue italien — Revue générale du droit](#)

³⁸ Βλ. την απόφαση του ιταλικού ΣτΕ (Consiglio di Stato) n. 2270/2019.

³⁹A. Di Martino, Intelligenza artificiale, garanzie dei privati e decisioni amministrative: l'apporto umano è ancora necessario? *Riflessioni a margine di Cons. Stato 8 aprile 2019*, σ.54 σε [RISE G II MARTINO 2019.pdf](#)

Πιο σύνθετο και προβληματικό εμφανίζεται το ζήτημα της χρήσης του αλγορίθμου σε περίπτωση που θεμελιώνεται για την εκφορά της απόφασης διακριτική ευχέρεια του αποφασίζοντος οργάνου⁴⁰.

Στο παρόν στάδιο τόσο από άποψη νομικής θεωρίας όσο και του επιπέδου ανάπτυξης της τεχνητής νοημοσύνης φαίνεται ότι δεν είναι δυνατή η έκδοση διοικητικών πράξεων αυτοματοποιημένα παρά μόνον αν πρόκειται για δόμηση αυστηρά αντικειμενικών συλλογισμών με μαθηματικά ή ποσοτικά δεδομένα, όπως για παράδειγμα για πράξεις εκκαθάρισης φόρου.

B. Η αναγκαία γνώση των (πραγματικών και νομικών) δεδομένων έκδοσης της πράξης εκ μέρους του διοικουμένου, η αρχή της επιμέλειας και της ανθρώπινης εποπτείας

Η αρχή της διαφάνειας στη δράση της δημόσιας διοίκησης επιβάλλει την αιτιολόγηση των διοικητικών πράξεων, την πρόσβαση του διοικουμένου στα διοικητικά έγγραφα πριν από την έκδοση της πράξης και τη συμμετοχή του κατά τη διαδικασία έκδοσης της απόφασης⁴¹. Με αυτή την έννοια η αρχή της διαφάνειας περιλαμβάνει ορισμένα δικαιώματα του διοικουμένου έναντι της δημόσιας διοίκησης: το δικαίωμα της πληροφόρησης για τη διοικητική δραστηριότητα, το δικαίωμα του ελέγχου της νομιμότητας των πράξεων της διοικήσεως και το δικαίωμα συμμετοχής του στη διοικητική διαδικασία⁴².

Κατ' αρχάς, για να τηρηθεί η αρχή της διαφάνειας θα πρέπει ο διοικούμενος να γνωρίζει τα πραγματικά και νομικά δεδομένα βάσει των οποίων εκδόθηκε η απόφαση του διοικητικού οργάνου. Και τούτο, επιπλέον, ώστε να μπορεί και ο διοικητικός δικαστής να λάβει γνώση εν συνεχεία των στοιχείων αυτών, προκειμένου να ασκήσει αποτελεσματικά τον έλεγχό του⁴³. Με αυτή την έννοια, απαιτείται να είναι δυνατή τόσο από τον διοικούμενο όσο και εν συνεχεία από τον διοικητικό δικαστή η διακρίβωση του

⁴⁰ Βλ. Ε. Πρεβεδούρου, Η ανθεκτικότητα των κλασικών διαδικαστικών εγγυήσεων: αναβάθμιση του άρθρου 17 Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας (ΣτΕ 1206/2024, ΣτΕ 1206) σε [Η ανθεκτικότητα των κλασικών διαδικαστικών εγγυήσεων: αναβάθμιση του άρθρου 17 Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας \(ΣτΕ 1206/2024\) - Ευγενία Πρεβεδούρου \(prevedourou.gr\)](#)

⁴¹ E. Aubin, La protection constitutionnelle de la transparence administrative, Les nouveaux cahiers du Conseil constitutionnel, 59/2018, σ. 35-45. Ειδικά για το δικαίωμα ακροάσεως, βλ. Π.Λαζαράτο, Το δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως του άρθρου 20 § 2 Σ κατά την έκδοση διοικητικών πράξεων με τη βοήθεια ηλεκτρονικών υπολογιστών, ΝοΒ, 1990, σ. 428 επ.

⁴² F. Rosi, La transparence des actes administratifs en Italie : Quelques aspects de droit compare, RIDC, Vol. 46, 1/1994, σ.73-101(74) σε doi : <https://doi.org/10.3406/ridc.1994.4812> https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1994_num_46_1_4812

⁴³ Α. Γέροντας, Η εφαρμογή του Αλγορίθμου στο διοικητικό δίκαιο. Μια πρώτη προσέγγιση, ΔιΔικ, 5/2020, σ. 707.

πραγματικού της εκδοθείσας διοικητικής πράξης ως προς όλα τα στοιχεία και δεδομένα της.

Για τους ανωτέρω λόγους στον Γερμανικό Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας προβλέπεται η αρμοδιότητα της διοίκησης προς έκδοση αυτοματοποιημένων διοικητικών πράξεων, εφόσον το προβλέπει ειδικώς ο εκάστοτε ειδικός νόμος που διέπει τη διοικητική σχέση, και εφόσον πρόκειται για πράξεις που δεν εκδίδονται κατ' ενάσκηση διακριτικής ευχέρειας του διοικητικού οργάνου ή κατόπιν στάθμισης δεδομένων. Περαιτέρω, θα πρέπει η διοίκηση να διαθέτει μηχανισμούς μέσω των οποίων να δίδεται η δυνατότητα στον διοικούμενο να εισφέρει κατά τη διοικητική διαδικασία κάθε πραγματικό στοιχείο ή δεδομένο το οποίο δεν μπορεί να επεξεργαστεί το αλγοριθμικό σύστημα⁴⁴.

Στο ίδιο πλαίσιο είναι εφαρμοστέα η αρχή της επιμέλειας, σύμφωνα με την οποία απαιτείται εκ μέρους του αποφασίζοντος οργάνου ενδελεχή και αμερόληπτη έρευνα και εξέταση όλων των σχετικών στοιχείων της υπόθεσης, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων που είναι ευνοϊκά για τους ενδιαφερομένους. Η αρχή αυτή έχει καθιερωθεί και ως γενική αρχή του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς είναι συνυφασμένη με την αρχή της χρηστής διοίκησης⁴⁵.

Για παράδειγμα στο ενωσιακό διοικητικό δίκαιο, στην περίπτωση της χρήσης εργαλείων δορυφορικής παρακολούθησης για τις ευρωπαϊκές καλλιέργειες, το καθήκον επιμέλειας υποχρεώνει τη διοίκηση να ελέγχει αυτεπαγγέλτως -μέσω ανθρώπινης εξέτασης των εικόνων ή, κατά περίπτωση, επιτόπιας επιθεώρησης- τις ειδοποιήσεις για πιθανή μη συμμόρφωση με τους κανονισμούς επιδότησης που εκδίδονται από το σύστημα, ενώ το δικαίωμα ακρόασης των αγροτών τους επιτρέπει να επισημαίνουν και να αντικρούουν τυχόν σφάλματα που μπορεί να προκύψουν πριν από την ανάκληση μιας ήδη χορηγηθείσας επιδότησης. Ομοίως, στην περίπτωση της καταχώρισης εμπορικών σημάτων από το Γραφείο Πνευματικής Ιδιοκτησίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUIPO), η υποχρέωση επιμέλειας υποχρεώνει τον υπάλληλο ή τους υπαλλήλους που αποφασίζουν για την καταχώριση να επανεξετάσουν την πρόταση που διατύπωσε το σύστημα υπό το πρίσμα των επιχειρημάτων που επικαλείται ο αιτών και ο αντίδικος της αιτούμενης καταχώρισης⁴⁶.

Τέλος, η καθιέρωση της αρχής της ανθρώπινης εποπτείας των αλγοριθμικών αποφάσεων, δηλαδή η εξέταση της τελικά εκδιδόμενης αλγοριθμικής πράξης από το

⁴⁴ N. Νικολάκης, Ο δικαστικός έλεγχος της Διοίκησης στην εποχή του ψηφιακού κράτους, ό.π., σ. 39¹⁴.

⁴⁵ ΔΕΕ, C-337/15, European Ombudsman κατά Claire Staelen.

⁴⁶ Oriol Mir, Algorithms, Automation, and Administrative Procedure at EU Level, ό.π., σ.56.

αρμόδιο διοικητικό όργανο⁴⁷ θα περιορίζει τον κίνδυνο των σφαλμάτων της διοικητικής πράξης⁴⁸.

Γ. Διαδικαστικές εγγυήσεις του διοικουμένου

Η χρήση των εργαλείων της τεχνητής νοημοσύνης στη διαδικασία λήψης των διοικητικών αποφάσεων δημιουργεί περίπλοκα νομικά ζητήματα, ιδίως, καθόσον αφορά ειδικά στη διασφάλιση των εγγυήσεων που έχουν ταχθεί προς όφελος των διοικουμένων.

1. Μετά την έκδοση της διοικητικής πράξης

Κατ' αρχήν, θα πρέπει η αρμόδια διοικητική αρχή να γνωρίζει τους όρους της αλγοριθμικής επεξεργασίας βάσει της οποίας εκδίδεται αυτοματοποιημένα η διοικητική πράξη, ώστε και ο διοικούμενος να είναι σε θέση να κατανοήσει τον τρόπο που έλαβε χώρα η επεξεργασία των δεδομένων (του) προκειμένου να προκύψει το αποτέλεσμα της διοικητικής πράξης. Μ' αυτή την έννοια, η αλγοριθμική διοικητική πράξη πρέπει να περιλαμβάνει αιτιολογία.

Η παράθεση της αιτιολογίας εξυπηρετεί πολλαπλούς σκοπούς. Προάγει την αρχή της διαφάνειας στη λειτουργία και δράση της δημόσιας διοίκησης, αυξάνει τον διοικητικό αυτοέλεγχο, αφού αναγκάζεται το διοικητικό όργανο να πειθαρχήσει τον συλλογισμό του τόσο στους εφαρμοστέους κανόνες δικαίου όσο και στα πραγματικά περιστατικά της συγκεκριμένης περίπτωσης⁴⁹ και διασφαλίζει στον διοικούμενο το δικαίωμά του προς παροχή έννομης προστασίας, αφού δύναται να στραφεί κατά της σαφούς αιτιολογίας της πράξης, οργανώνοντας επαρκώς την άμυνά του⁵⁰.

Εξάλλου, ναι, μεν, ο διοικητικός μηχανισμός του αλγορίθμου αποτελεί εφαρμογή μιας απρόσωπης διοικητικής διαδικασίας, δεν συνεπάγεται, όμως, την έλλειψη ευθύνης της διοικήσεως για την εκδοθείσα πράξη της⁵¹, διότι αλλιώς θα οδηγηθούμε στο καφκικό σύνδρομο της Δίκης.

Εν προκειμένω η πράξη εκδίδεται αυτοματοποιημένα και κατά κανόνα δεν περιέχει αιτιολογία, αφού η επεξεργασία του αλγορίθμου υποκαθιστά την νοητική

⁴⁷ Συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-511/18, C-512/18, C-520/18, *La Quadrature du Net* κ.ά κατά *Conseil des ministres*, σκ.182.

⁴⁸ Oriol Mir, *Algorithms, Automation, and Administrative Procedure at EU Level*, ό.π., σ.64.

⁴⁹ Β. Καψάλη, *Η αιτιολογία ως ουσιώδης τύπος των ατομικών διοικητικών πράξεων: μία υποβαθμισμένη διαδικαστική εγγύηση*, *ΕφημΔΔ*, 2010, σ. 568-584(569).

⁵⁰ Μ. Πικραμένος, *Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων & ο ακυρωτικός δικαστικός έλεγχος*, 2012, σ. 76.

⁵¹ Π. Λαζαράτος, *Νομική φύση και τύπος των αυτοματοποιημένων διοικητικών πράξεων*, *ΤοΣ*, 1990, σ. 198 επ.(199), ο οποίος υποστηρίζει ότι η αρμοδιότητα του διοικητικού οργάνου παραμένει ακόμη και στην περίπτωση της αυτοματοποιημένης διοικητικής πράξης.

διεργασία του ανθρώπινου παράγοντα που θα έθετε την αιτιολογία. Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις η διοικητική πράξη που εκδίδεται βάσει του αλγορίθμου δεν φέρει αιτιολογία, καθώς ακολουθείται μια εσωτερική αυτοματοποιημένη τεχνική διαδικασία για την παραγωγή της.

Ειδικά, στην περίπτωση των αλγορίθμων βαθιάς μηχανικής μάθησης, τα υπολογιστικά συστήματα θεσπίζουν τους δικούς τους κανόνες με βάση τους συσχετισμούς που συνάγουν από μεγάλες ποσότητες δεδομένων (μεγάλα δεδομένα) με τα οποία έχουν εκπαιδευτεί. Το σύστημα αυτοεκπαιδύεται και η διαδικασία της μάθησης είναι ιδιαίτερα περίπλοκη και αδιαφανής, με τους ίδιους τους προγραμματιστές συχνά να μην μπορούν να εξηγήσουν γιατί το σύστημα έχει προτείνει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Για τους λόγους αυτούς τέτοια συστήματα περιγράφονται ως μαύρα κουτιά και είναι πολύ προβληματικά από την άποψη της ικανοποίησης των απαιτήσεων της δέουσας αιτιολογίας των διοικητικών αποφάσεων⁵².

Συνεπώς είτε πρέπει να γίνει δεκτό ότι θα πρέπει οι εν λόγω πράξεις που δεν αιτιολογούνται εκ του αλγορίθμου να επιδέχονται στη συνέχεια ανθρώπινη παρέμβαση, προκειμένου να αιτιολογηθούν, είτε να προβλέπεται κατ' αυτών διαδικασία άσκησης διοικητικών προσφυγών⁵³ ώστε να προστατεύεται ο διοικούμενος^{54,55}.

Επίσης, θα πρέπει να προβλέπεται προηγούμενη ακρόαση του διοικουμένου πριν από την έκδοση της αλγοριθμικής πράξης, προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να αντιτάξει τους ισχυρισμούς του και να προσκομίσει τα αποδεικτικά του στοιχεία, παρόλο που με τη χρήση του αλγορίθμου δεν υπάρχει πεδίο άσκησης διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης και όλα λαμβάνουν χώρα αντικειμενικά⁵⁶. Για τον λόγο αυτό, θα μπορούσε να υπάρχει ειδική πρόβλεψη στον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας περί υποχρέωσης προηγούμενης ακρόασης του διοικουμένου πριν από την έκδοση της αλγοριθμικής πράξης και ενημέρωσής του για τους κανόνες της αλγοριθμικής επεξεργασίας, με ειδικό δικαίωμα πρόσβασης στα στοιχεία του διοικητικού φακέλου.

⁵² Oriol Mir, Algorithms, Automation, and Administrative Procedure at EU Level, ό.π., σ.59.

⁵³ Βλ. Conseil Constitutionnel, απόφαση 2018-765 DC της 12.6.2018 σκ.70.

⁵⁴ Βλ. και τις παρατηρήσεις του Π. Παυλόπουλου, Ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας ατομικών διοικητικών πράξεων εκδιδόμενων μέσω ηλεκτρονικώς αυτοματοποιημένης επεξεργασίας δεδομένων. Σχόλια στην απόφαση ΣτΕ 1206/2024 σε [Ο δικαστικός έλεγχος της νομιμότητας ατομικών διοικητικών πράξεων εκδιδόμενων μέσω ηλεκτρονικώς αυτοματοποιημένης επεξεργασίας δεδομένων. Σχόλια στην απόφαση ΣτΕ 1206/2024 - constitutionalism.gr](https://www.constitutionalism.gr)

⁵⁵ Α. Γέροντας, Η εφαρμογή του Αλγόριθμου στο διοικητικό δίκαιο, ό.π., Ν. Νικολάκης, Ο δικαστικός έλεγχος της Διοίκησης στην εποχή του ψηφιακού κράτους, ό.π., σ. 48.

⁵⁶ Βλ. ανωτέρω.

Τα ανωτέρω έγιναν δεκτά σε τελευταία απόφαση του ΣτΕ. Ειδικότερα, με την 1206/2024 απόφαση του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου⁵⁷ κρίθηκε ότι η υποχρέωση αιτιολογίας των διοικητικών πράξεων απορρέει από την αρχή του κράτους δικαίου, καθώς συνάπτεται με τις αρχές της διαφάνειας και της νομιμότητας της διοικητικής δράσης και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι καμία ατομική διοικητική πράξη δεν εξαιρείται από την υποχρέωση να φέρει πλήρη και ειδική αιτιολογία, καθόσον η υποχρέωση αυτή αποτελεί τμήμα της αρχής της νομιμότητας.

Το δικαστήριο υπόρρητα έκανε δεκτό ότι όταν λόγω της φύσης της αλγοριθμικής πράξης δεν περιλαμβάνεται σε αυτήν αιτιολογία, θα πρέπει να προβλέπει ο νομοθέτης διαδικασία διοικητικής προσφυγής κατ' αυτής. Έτσι, η υποχρέωση αιτιολογίας της αλγοριθμικής πράξης, δεδομένου ότι αυτή εκδίδεται αυτοματοποιημένα, ήτοι εξάγεται αυτόματα και περιέχει μόνον την τελική κρίση, το αποτέλεσμα ή το συμπέρασμα, μεταμορφώνεται σε υποχρέωση αιτιολογίας της απόφασης που εκδίδεται κατά τη διαδικασία της προβλεπόμενης ενδικοφανούς προσφυγής κατ' αυτής.

Κατόπιν τούτων, κατέληξε ότι η Διοίκηση υποχρεούτο, επ' αφορμή της εξετάσεως της ενστάσεως της αιτούσας κατά της αλγοριθμικής πράξεως, να ελέγξει αν οι κρίσιμες μεταβλητές που αμφισβητήθηκαν από αυτήν πράγματι εφαρμόστηκαν και υπολογίστηκαν ορθώς στην περίπτωση της κατά τη διαδικασία της αυτοματοποιημένης επεξεργασίας, παραθέτοντας σχετική προς τούτο αιτιολογία. Εν όψει τούτων, ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση για έλλειψη αιτιολογίας και ανέπεμψε την υπόθεση στη διοίκηση για να κρίνει εκ νέου.

Στην απόφαση 2018-765 DC της 12^{ης}.06.2018 του Συνταγματικού Συμβουλίου το δικαστήριο επεσήμανε ότι, σύμφωνα με το άρθρο L. 311-3-1 του «Κώδικα Σχέσεων Κοινού και Διοίκησης», η αλγοριθμική πράξη πρέπει να περιλαμβάνει ρητή αναφορά στο σώμα της ότι γίνεται χρήση ενός αλγορίθμου, καθώς και, εφόσον ο ενδιαφερόμενος το ζητήσει, να του γνωστοποιηθούν τα κύρια χαρακτηριστικά λειτουργίας του. Μάλιστα, υποστηρίχθηκε ότι η μη αναφορά στο σώμα της διοικητικής πράξης ότι λήφθηκε βάσει αλγοριθμικής επεξεργασίας άγει σε απόλυτη ακυρότητά της⁵⁸.

Μόνη εξαίρεση στον ανωτέρω κανόνα είναι οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες με την εν λόγω γνωστοποίηση παραβιάζονται κρατικά απόρρητα ή αποκαλύπτονται

⁵⁷ Αναλυτικό σχολιασμό της απόφασης αυτής, Β.Μπουκουβάλα, Αλγοριθμική διοικητική πράξη, διαδικαστικές εγγυήσεις και έλεγχος νομιμότητας Σχόλιο στην 1206/2024 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας σε [Βαρβάρα Μπουκουβάλα Πρόεδρος Πρωτοδικών Δ.Δ.-Δ.Ν. , Αλγοριθμική διοικητική πράξη, διαδικαστικές εγγυήσεις και έλεγχος νομιμότητας Σχόλιο στην 1206/2024 απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας – Διοικητικοί Δικαστές](#)

⁵⁸ A. Oumedjkane, La légalité des algorithmes publics, ό.π., σ. 94-95.

πληροφορίες που σχετίζονται με την εθνική άμυνα και ασφάλεια. Εξάλλου, στην τελευταία περίπτωση, σύμφωνα με την δεύτερη παράγραφο του ανωτέρω άρθρου, απαγορεύεται η έκδοση αυτοματοποιημένης διοικητικής πράξης, εφόσον βασίζεται αποκλειστικά σε τέτοιου τύπου αλγόριθμο.

Περαιτέρω, πρέπει να προβλέπεται κατά της αλγοριθμικής πράξης η άσκηση διοικητικής προσφυγής, σύμφωνα με το πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τίτλου του τέταρτου βιβλίου του «Κώδικα Σχέσεων Κοινού και Διοίκησης». Η διοίκηση δεν μπορεί να αποφανθεί επί της διοικητικής προσφυγής αποκλειστικά ερειδόμενη επί του πορίσματος του αλγορίθμου, ενώ αν ασκηθεί ένδικη προσφυγή μπορεί να ζητηθεί από το δικαστήριο να υποχρεωθεί η Διοίκηση να αποκαλύψει τα χαρακτηριστικά του αλγορίθμου, ήτοι τον τρόπο επεξεργασίας των δεδομένων από το σύστημα.

Επίσης, ορίστηκε ρητώς ότι απαγορεύεται η αποκλειστική χρήση αλγορίθμων κατά την επεξεργασία ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, όπως αυτά αναφέρονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 8 του Νόμου της 6ης Ιανουαρίου 1978. Ειδικότερα, η απαγόρευση αυτή αφορά προσωπικά δεδομένα σχετικά με τη φυλετική ή εθνική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, τα βιομετρικά δεδομένα, καθώς και τα δεδομένα που αφορούν την υγεία ή τη σεξουαλική ζωή ενός φυσικού προσώπου ή τον γενετήσιο προσανατολισμό του.

Τέλος, ο υπεύθυνος επεξεργασίας οφείλει να γνωρίζει τον τρόπο λειτουργίας του αλγορίθμου, ώστε να παράσχει στον διοικούμενο τις αναγκαίες πληροφορίες για τη λειτουργία του, με λεπτομερή και κατανοητό τρόπο καθόσον αφορά ειδικότερα τον τρόπο επεξεργασίας των δεδομένων του. Για τον λόγο αυτό απαγορεύεται κατά τις ως άνω διατάξεις, να χρησιμοποιούνται αυτοεκπαιδευόμενοι αλγόριθμοι αποκλειστικώς για την έκδοση αλγοριθμικής πράξης, καθώς αυτοί καθιστούν περίπλοκο και δυσχερή τον έλεγχο και την εποπτεία εκ μέρους της διοίκησης, παραβιάζοντας έτσι το τεκμήριο νομιμότητας που φέρουν οι διοικητικές πράξεις.

2. Πριν από την έκδοση της διοικητικής πράξης

Η διοίκηση με μία προηγούμενη απόφασή της εισάγει στη διοικητική διαδικασία τη χρήση των αλγορίθμων σε ένα συγκεκριμένο πεδίο δράσης της. Θα πρέπει, δε, στο πλαίσιο πάλι της αρχής της διαφάνειας να δημοσιοποιεί τόσο τη χρήση του αλγορίθμου όσο και τους βασικούς κανόνες της λειτουργίας του με κάθε πρόσφορο τρόπο ώστε να δύναται ο ενδιαφερόμενος να αμφισβητήσει είτε τη χρήση του αλγορίθμου είτε τους

όρους του σε ένα προηγούμενο στάδιο πριν από την έκδοση της τελικής πράξης⁵⁹. Η αρχή της διαφάνειας απαιτεί να λαμβάνει χώρα δημοσιοποίηση και ενημέρωση των ενδιαφερομένων με επεξηγηματικό και κατανοητό τρόπο επί των βασικών στοιχείων του αλγορίθμου⁶⁰.

Ο προληπτικός δηλαδή έλεγχος του αλγορίθμου μειώνει τον κίνδυνο έκδοσης παράνομων διοικητικών πράξεων⁶¹. Ωστόσο, η δημοσιοποίηση ή κοινοποίηση των κανόνων επεξεργασίας του αλγορίθμου και ειδικά η αποκάλυψη του πηγαίου κώδικα στο κοινό, δημιουργεί ζητήματα, καθώς μπορεί να καλύπτεται από το εμπορικό απόρρητο ή την εμπορική ή πνευματική ιδιοκτησία⁶².

Σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό καθεστώς, αν η διοίκηση πρόκειται να χρησιμοποιήσει έναν αλγόριθμο, οφείλει να προβεί σε αλγοριθμική εκτίμηση αντικτύπου αναφορικά με την επίδραση του αλγορίθμου στο διοικητικό σύστημα και στα δικαιώματα των διοικουμένων⁶³.

Η υποχρέωση αυτή είναι ανεξάρτητη και παρεπόμενη της υποχρέωσης που υπέχει η διοικητική αρχή να συντάξει αλγοριθμική εκτίμηση αντικτύπου για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με το άρθρο 35 του Γενικού Κανονισμού Προστασίας δεδομένων.

Κατά την εκτίμηση του κινδύνου λαμβάνεται υπόψη ο σκοπός δημοσίου συμφέροντος της χρήσης των αλγορίθμων και το κοινωνικό όφελος σταθμιζόμενο με τη βλάβη που μπορούν να υποστούν συγκεκριμένες ομάδες ή άτομα.

Δ. Ο έλεγχος της αλγοριθμικής πράξης

Η αλγοριθμική πράξη ελέγχεται πλήρως τόσο από άποψη εξωτερικής όσο και από άποψη εσωτερικής νομιμότητας, ενώ η έκδοσή της ανήκει σε ένα αρμόδιο διοικητικό όργανο το οποίο πρέπει να γίνει δεκτό ότι φέρει και την αποζημιωτική ευθύνη για την έκδοσή της⁶⁴, καθόσον αφορά τουλάχιστον την αντικειμενική ευθύνη του κράτους και των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ), κατ' άρθρον 105 και

⁵⁹A. Di Martino, *Intelligenza artificiale, garanzie dei privati e decisioni amministrative: l'apporto umano è ancora necessario?*, ό.π., σ.60.

⁶⁰ L.- Cluzel-Métayer, *Transparence et loyauté des algorithmes publics* σε (dir. J.Bousquet/ T. Carrère/S. Hammoudi), *L'action publique algorithmique Risques et perspectives*, 2023, σ. 170.

⁶¹A. Στεργίου, *Η Επόμενη Ημέρα στην Κοινωνική Ασφάλιση. Η θωράκιση του θεσμού και η ενίσχυση του κοινωνικού του ρόλου στην εποχή των αβεβαιοτήτων*, ΔτΚΑ, 4/2022, σ.855.

⁶² Marc Clément, *Algorithmes au service du juge administratif: peut-on en rester maître?*, AJDA, 2017, σ. 2453 και I. Συμεωνίδης, *Τεχνητή Νοημοσύνη και Δικαιοσύνη*, ΕφημΔΔ, 4/2019, σ.462-469²⁷.

⁶³ Βλ. Ν. 4961/2022: Το Νέο Εθνικό Νομοθετικό Πλαίσιο για τις Αναδυόμενες Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών | EY Greece

⁶⁴ Ν. Νικολάκης, *Ο δικαστικός έλεγχος της Διοίκησης στην εποχή του ψηφιακού κράτους*, ό.π., σ.39.

106 ΕισΝΑΚ. Πράγματι, όπως τόνισε το γαλλικό συμβούλιο της Επικρατείας, η χρήση των αλγορίθμων στο παρόν στάδιο δεν μεταλλάσσει τη φύση της άσκησης της εξουσίας των διοικητικών οργάνων⁶⁵. Εξάλλου, η αντικειμενική ευθύνη της διοικήσεως συνάδει με την αντικειμενική και απρόσωπη διαδικασία των αλγορίθμων⁶⁶. Για παράδειγμα, όπως κρίθηκε, γεννάται αποζημιωτική ευθύνη του Δημοσίου σε περίπτωση θανάτου μαθητή λόγω πτώσης του που προκλήθηκε από έλλειψη φωτισμού, λόγω σφάλματος της οικείας αυτοματοποιημένης διαδικασίας ηλεκτροδότησης⁶⁷.

Έτσι, ο αλγοριθμικός μηχανισμός δεν είναι ένα κατά πλάσμα δικαίου διοικητικό όργανο, αλλά η δήλωση βουλήσεως που σχηματίστηκε πλήρως αυτοματοποιημένα πρέπει να θεωρηθεί ότι εκπηγάει από την αρμόδια διοικητική αρχή⁶⁸.

Κρίσιμο είναι το όργανο που φέρει τυπικά την αρμοδιότητα έκδοσης της πράξης να εγγυάται την ορθή χρήση της διαδικασίας του αλγορίθμου, ήτοι ότι τα δεδομένα που χρησιμοποιεί δεν εισάγουν διακρίσεις, δεν παραλείφθηκαν κρίσιμα δεδομένα ούτε εισήχθησαν εσφαλμένα στοιχεία κατά την επεξεργασία, με κατάλληλη επιμόρφωση και εκπαίδευσή του, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ του κύριου φορέα της αρμοδιότητας και του οργάνου που γνωρίζει σε βάθος τα πληροφοριακά συστήματα⁶⁹.

Η νομιμότητα, εξάλλου, της αλγοριθμικής πράξης εξαρτάται από τη νομιμότητα του σχεδιασμού και της εκτέλεσης του αλγορίθμου, ο οποίος αναπόφευκτα πρέπει να ελέγχεται κατά το στάδιο της προσβολής της διοικητικής πράξης αν ζητηθεί.

Ως προς την υποκειμενική ευθύνη του φορέα του οργάνου εξ αναγωγής εν συνέχεια θα μπορούσαν να προκύψουν ζητήματα αιτιότητας και αιτιώδους συνάφειας εν όψει της παρεμβολής του αλγορίθμου.

⁶⁵ CC, décis. n° 2018-765 DC της 12 juin 2018, σκ. 58: « Elles n'ont ni pour effet d'autoriser l'administration à procéder à l'appréciation individuelle de la situation de l'administré, par le seul truchement d'un algorithme, en fonction des règles et critères définis à l'avance par le responsable du traitement. Elles n'ont ni pour objet ni pour effet d'autoriser l'administration à adopter des décisions sans base légale, ni à appliquer d'autres règles que celles du droit en vigueur. Il n'en résulte dès lors aucun abandon de compétence du pouvoir réglementaire».

⁶⁶ S. Hammoudi, La responsabilité des algorithmes publics σε (dir. J.Bousquet/ T. Carrère/S. Hammoudi), L'action publique algorithmique Risques et perspectives, 2023, σ.101.

⁶⁷ Tribunal Administratif de Pau, 23 mai 2018, n° 1602500.

⁶⁸ Με αυτή την έννοια, Α. Στρατή-Βάντζου, Στην εποχή της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης: Ηλεκτρονική διοίκηση και ηλεκτρονική διοικητική πράξη, ό.π., σ.200.

⁶⁹ J.-C. Ricci, Algorithmes et compétence juridique σε (dir. J.Bousquet/ T. Carrère/S. Hammoudi), L'action publique algorithmique Risques et perspectives, 2023, σ.30.

Στο παρόν στάδιο, εξάλλου, δεν αναγνωρίζεται νομική προσωπικότητα στις πηγές της τεχνητής νοημοσύνης, προτείνεται όμως ότι το δίκαιο μπορεί να απονεμίσει αυτή την ιδιότητα σε οποιαδήποτε οντότητα⁷⁰.

Στην περίπτωση που ο διοικητικός δικαστής κρίνει ότι η πράξη είναι μη νόμιμη λόγω σφαλμάτων που εμφιλοχώρησαν στη διαδικασία επεξεργασίας του αλγορίθμου, μπορεί να ακυρώσει την πράξη και να λάβει ως μέτρο εκτέλεσης της απόφασης την τροποποίηση του πηγαίου κώδικα σε συγκεκριμένο σημείο της αλγοριθμικής επεξεργασίας ή στην εισαγωγή των δεδομένων⁷¹.

Το κρίσιμο ζήτημα κατά τον έλεγχο της διοικητικής πράξης είναι οι δυνατότητες του διοικούμενου να καταρρίψει τα συμπεράσματα του αλγορίθμου που παρήχθησαν ενδεχομένως με την επεξεργασία πολλαπλών πραγματικών δεδομένων. Και τούτο, διότι ακόμη κι αν αποκαλυφθεί στον διοικούμενο ο πηγαίος κώδικας του αλγορίθμου, δεν είναι βέβαιο ότι δύναται να κατανοήσει τα σφάλματα, τις παραλείψεις, την ανισότητα ή τις διακρίσεις στην εισαγωγή των δεδομένων και στην επίτευξη των εκροών⁷², χωρίς τη βοήθεια ειδικού πραγματογνώμονα.

V. Συγκριτικό δίκαιο – ρυθμίσεις- νομολογία

A. Γαλλία

Το γαλλικό δίκαιο διακρίνεται από το δίκαιο των άλλων κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) λόγω των ειδικών ρυθμίσεων του αναφορικά με τη χρήση αλγορίθμων στη λήψη των δημόσιων αποφάσεων και γενικότερα τη σχέση μεταξύ δημόσιας εξουσίας και νέων τεχνολογιών.

Ειδικότερα, με τον ν. 2016-1321 της 7ης Οκτωβρίου 2016 για την ψηφιακή Δημοκρατία επήλθαν αλλαγές στον Κώδικα Σχέσεων Κοινού και Διοίκησης (CRPA) και ορίστηκε στο άρθρο L. 311-3-1 ότι κάθε ατομική διοικητική πράξη που λαμβάνεται βάσει αλγοριθμικής επεξεργασίας πρέπει στο σώμα της να αναφέρει ότι εκδόθηκε βάσει αλγορίθμου, τούτο δε να γνωστοποιείται ρητά στο υποκείμενο των δεδομένων. Περαιτέρω, οι διατάξεις που διέπουν την εν λόγω επεξεργασία και ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζονται πρέπει να γνωστοποιούνται από τη διοίκηση στο υποκείμενο των δεδομένων κατόπιν αιτήματος.

Το άρθρο R. 311-3-1-2 του ίδιου Κώδικα εισάγει περαιτέρω μορφές προστασίας, προβλέποντας δικαίωμα πρόσβασης στους διοικούμενους σε διάφορες πληροφορίες

⁷⁰ Δ. Κουκιάδη, Οι κανονιστικές προκλήσεις της τεχνητής νοημοσύνης και το ζήτημα της αναγνώρισης της προσωπικότητας, ΔιΜΕΕ, 1/2020, σ. 17 επ.

⁷¹ A. Oumedjkane, La légalité des algorithmes publics, ό.π., σ.97.

⁷² J.-C. Ricci, Algorithmes et compétence juridique, ό.π., σ. 37.

Πρέπει, πάντως, να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι οι αλγόριθμοι δεν αποτελούν δημόσια περιουσία. Κατασκευάζονται από έναν ιδιωτικό φορέα, με τον οποίο συμβάλλεται η δημόσια διοίκηση, στον οποίο και ανήκει η πνευματική ιδιοκτησία τους ή η εμπορική αξία τους⁷⁴. Με αυτή την έννοια το αλγοριθμικό λογισμικό παραμένει ιδιοκτησία των σχεδιαστών του⁷⁵. Από την άλλη είτε ο σχεδιασμός των αλγορίθμων είτε η αποδοχή της χρήσης τους συνιστά μια διοικητική απόφαση που υπόκειται στον κανόνα της διαφάνειας και της λογοδοσίας⁷⁶.

Εξάλλου, δεν έχει καθιερωθεί στο ενωσιακό δίκαιο υποχρέωση της διοίκησης να δημοσιοποιεί τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία των αποφάσεων που λαμβάνονται βάσει αλγορίθμου ή τους πηγαίους κώδικες⁷⁷.

Και, ναι, μεν, η πρόσβαση στα αλγοριθμικά στοιχεία θεωρείται ως πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα, ωστόσο, δεν γίνεται πάντα δεκτό το σχετικό αίτημα των διοικουμένων. Έτσι, μπορεί να μην αποκαλυφθεί ο πηγαίος Κώδικας για λόγους δημόσιας ασφάλειας⁷⁸ ή για τη διασφάλιση του τεχνολογικού απορρήτου και αποφυγής επιθέσεων στην τεχνολογική πλατφόρμα, που θα είχε ως συνέπεια τη διαρροή πληροφοριών που σχετίζονται με δεδομένα υγείας, ήτοι ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα⁷⁹.

Τέλος, το Συνταγματικό Συμβούλιο έκρινε ότι οι αλγόριθμοι δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αποκλειστική βάση για την έκδοση μιας συγκεκριμένης διοικητικής πράξης, ούτε μπορούν να αναθεωρήσουν τους κανόνες δικαίου που εφαρμόζουν, χωρίς τον έλεγχο και την επικύρωση του υπεύθυνου επεξεργασίας δεδομένων⁸⁰.

Αυτό σημαίνει ότι ο ανθρώπινος παράγοντας επεμβαίνει πριν από την έκδοση της διοικητικής πράξης για να ελέγξει την πορεία του αλγορίθμου⁸¹.

⁷⁴ J. –C. Ricci, Algorithmes et compétence juridique, ό.π., σ.24.

⁷⁵ Ibid, σ.26.

⁷⁶ Ibid, σ.25.

⁷⁷ L. Cluzel-Métayer, Transparence et loyauté des algorithmes publics, ό.π., σ.174-175.

⁷⁸ [Avis 20172357 - CADA \(data.gouv.fr\)](#)

⁷⁹ [Avis 20210021 - CADA \(data.gouv.fr\)](#)

⁸⁰ Décision n° 2018-765 DC της 12 juin 2018, σκ. 71.

⁸¹ W. Maxwell, Le controle humain des systemes algorithmiques- un regard critique sur l' exigence d' un humain dans la boucle, Droit Université Paris 1 Panthéon- Sorbonne, 2022, σ.15 σε [LE CONTRÔLE HUMAIN DES SYSTÈMES ALGORITHMIQUES - UN REGARD CRITIQUE SUR L'EXIGENCE D'UN "HUMAIN DANS LA BOUCLE"](#)

B. Ιταλία

Στην Ιταλία εκδόθηκαν ήδη τρεις σημαντικές αποφάσεις που αφορούν στην έκδοση των αλγοριθμικών πράξεων⁸². Πρόκειται για τις αποφάσεις 2270/2019, 8472 και 8474/2019 του ιταλικού Συμβουλίου της Επικρατείας.

Στις αποφάσεις αυτές το δικαστήριο διατύπωσε μία σειρά βασικών αρχών που πρέπει να διέπουν τη χρήση των αλγορίθμων στο πλαίσιο των διοικητικών διαδικασιών.

Κατ' αρχάς, το ιταλικό Συμβούλιο της Επικρατείας τόνισε ότι η δημόσια διοίκηση πρέπει να επωφελείται από τις σημαντικές δυνατότητες που προσφέρει η «ψηφιακή επανάσταση», η οποία καθιστά περισσότερο αποτελεσματική και ουδέτερη τη διοικητική δράση. Ειδικότερα, το δικαστήριο επεσήμανε ότι οι αλγόριθμοι μπορούν να συντελέσουν στη διόρθωση των στρεβλώσεων και των ατελειών που τυπικά χαρακτηρίζουν τις γνωστικές διαδικασίες και τις επιλογές που γίνονται από τους ανθρώπους· αυτό ισχύει κυρίως για διαδικασίες που είναι σειριακές ή τυποποιημένες και οι οποίες απαιτούν την επεξεργασία μεγάλου αριθμού αιτήσεων, βάσει δεδομένων που είναι βέβαια και αντικειμενικά επαληθεύσιμα, χωρίς να απαιτείται υποκειμενική αξιολόγηση.

Μάλιστα, όπως τονίστηκε από το δικαστήριο, η χρήση των αλγορίθμων συνεπάγεται μια σειρά επιλογών που δεν είναι καθόλου ουδέτερες: (α) την υιοθέτηση προγνωστικών μοντέλων και κριτηρίων με αναφορά στα δεδομένα τα οποία συλλέγονται, επιλέγονται, ταξινομούνται και συντάσσονται και (β) την ερμηνεία των δεδομένων αυτών και την προκύπτουσα, από την ανάλυση και επεξεργασία αυτών, διατύπωση κρίσεων. Ως εκ τούτου, όπως επεσήμανε το δικαστήριο, οι αλγόριθμοι μπορούν να καταλήξουν σε μία επιλογή, η οποία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα χρησιμοποιούμενα κριτήρια και τα δεδομένα αναφοράς που εισάγονται, με συνέπεια συχνά να είναι δύσκολο να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη διαφάνεια.

Υπό το πρίσμα αυτών των σκέψεων, το δικαστήριο κατέληξε ότι οι αλγόριθμοι δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν στο πλαίσιο διοικητικών διαδικασιών χωρίς την τήρηση ορισμένων αρχών που έχουν θεσπιστεί για την προστασία των δικαιωμάτων των διοικουμένων. Θα πρέπει λοιπόν κατά τη διαδικασία έκδοσης των αλγοριθμικών πράξεων να εφαρμόζονται οι γενικές αρχές που διέπουν τις διοικητικές διαδικασίες σύμφωνα με το ιταλικό δίκαιο, όπως η αρχή της διαφάνειας, της αποτελεσματικότητας, και της μη διάκρισης, ενώ τα διοικητικά δικαστήρια πρέπει να διαθέτουν πάντα την αρμοδιότητα να ελέγχουν τις σχετικώς εκδοθείσες πράξεις.

⁸² Για το οικείο νομοθετικό καθεστώς, βλ. G. MANCOSU, *L'accès aux données publiques et aux codes source en Italie. À la recherche d'une « transparence algorithmique », à l'aube du Règlement général sur la protection des données*, *Revue française d'administration publique*, N° 167(3), 575-584 σε <https://doi.org/10.3917/rfap.167.0575>.

Ειδικότερα, το ιταλικό Συμβούλιο της Επικρατείας συνήγαγε τρεις θεμελιώδεις αρχές προς τις οποίες πρέπει να συμμορφώνεται η διοικητική αρχή, προκειμένου να είναι νόμιμη η χρήση των αλγορίθμων στις διοικητικές διαδικασίες. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή της διαφάνειας, η οποία μπορεί να συναχθεί από τα άρθρα 13 και 14 του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων, η οποία προϋποθέτει το δικαίωμα κάθε ατόμου να ενημερώνεται για την ύπαρξη αυτοματοποιημένης λήψης αποφάσεων σε σχέση με αυτό και να λαμβάνει ουσιαστικές πληροφορίες σχετικά με τους κύριους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία του αλγορίθμου. Ως εκ τούτου η αρχή της διαφάνειας επιβάλλει στη διοίκηση δύο υποχρεώσεις: (α) να παρέχει πληροφορίες για την ύπαρξη της αυτοματοποιημένης διαδικασίας και (β) πλήρη διαφάνεια για τα χαρακτηριστικά του αλγορίθμου που χρησιμοποιείται.

Η δεύτερη αρχή προκύπτει από το άρθρο 22 του Γενικού Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων και το δικαίωμα εναντίωσης του διοικουμένου, σύμφωνα με το οποίο το υποκείμενο των δεδομένων έχει το δικαίωμα να μην υπόκειται σε απόφαση που λαμβάνεται αποκλειστικά βάσει αυτοματοποιημένης επεξεργασίας, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης προφίλ, η οποία παράγει έννομα αποτελέσματα που το αφορούν ή το επηρεάζει σημαντικά με παρόμοιο τρόπο. Ωστόσο, η λήψη απόφασης που βασίζεται σε αυτήν την επεξεργασία, συμπεριλαμβανομένης της κατάρτισης προφίλ, θα πρέπει να επιτρέπεται όταν προβλέπεται ρητά από το δίκαιο της Ένωσης ή κράτους μέλους, στο οποίο υπόκειται ο υπεύθυνος επεξεργασίας, μεταξύ άλλων για σκοπούς παρακολούθησης και πρόληψης της απάτης και της φοροδιαφυγής σύμφωνα με τους κανονισμούς, τα πρότυπα και τις συστάσεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης ή των εθνικών οργάνων εποπτείας και προκειμένου να διασφαλιστεί η ασφάλεια και η αξιοπιστία της υπηρεσίας που παρέχει ο υπεύθυνος επεξεργασίας, ή όταν είναι αναγκαία για τη σύναψη ή την εκτέλεση σύμβασης μεταξύ υποκειμένου των δεδομένων και υπευθύνου επεξεργασίας ή όταν το υποκείμενο των δεδομένων παρέσχε τη ρητή συγκατάθεσή του.

Σε κάθε περίπτωση, η επεξεργασία αυτή θα πρέπει να υπόκειται σε κατάλληλες εγγυήσεις, οι οποίες θα πρέπει να περιλαμβάνουν ειδική ενημέρωση του υποκειμένου των δεδομένων και το δικαίωμα εξασφάλισης ανθρώπινης παρέμβασης, το δικαίωμα διατύπωσης της άποψής του, το δικαίωμα να λάβει αιτιολόγηση της απόφασης που ελήφθη στο πλαίσιο της εν λόγω εκτίμησης και το δικαίωμα αμφισβήτησης της απόφασης.

Τέλος, σύμφωνα με την τρίτη αρχή, κάθε διοικητική διαδικασία πρέπει να συνάδει με την αρχή της αλγοριθμικής μη διάκρισης. Αυτή η αρχή ερείδεται και στην αιτιολογική σκέψη 71 του Γενικού Κανονισμού, η οποία αναφέρει ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας θα πρέπει να χρησιμοποιεί κατάλληλες μαθηματικές ή στατιστικές

διαδικασίες για την κατάρτιση του προφίλ, να εφαρμόζει τεχνικά και οργανωτικά μέτρα, ώστε να διορθώνονται οι παράγοντες που οδηγούν σε ανακρίβειες σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και να ελαχιστοποιείται ο κίνδυνος σφαλμάτων, να καθιστά ασφαλή τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα κατά τρόπο που να λαμβάνει υπόψη τους πιθανούς κινδύνους που συνδέονται με τα συμφέροντα και τα δικαιώματα του υποκειμένου των δεδομένων και κατά τρόπο που να προλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τα αποτελέσματα διακρίσεων σε βάρος φυσικών προσώπων βάσει της φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, των πολιτικών φρονημάτων, της θρησκείας ή των πεποιθήσεων, της συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, της γενετικής κατάστασης ή της κατάστασης της υγείας ή του γενετήσιου προσανατολισμού, ή μέτρων ισοδύναμου αποτελέσματος.

Επιπλέον, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο επεσήμανε ότι όταν ένας οίκος λογισμικού καθιστά διαθέσιμο έναν αλγόριθμο στη δημόσια διοίκηση για τους θεσμικούς της σκοπούς, οι δεσμεύσεις εμπιστευτικότητας δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να αντισταθούν σε αιτήματα πρόσβασης που υποβάλλονται από τρίτους, εάν τα εν λόγω αιτήματα είναι αναγκαία για την άσκηση ένδικων βοηθημάτων με ισχυρισμούς που αφορούν στην παραβίαση της αρχής της μη διάκρισης.

Ειδικά, ως προς την απαίτηση της αποκάλυψης των δεδομένων του αλγορίθμου στις με αριθμό 7370/2020 και 7526/2020 αποφάσεις του διοικητικού δικαστηρίου της Ρώμης⁸³ οι προσφεύγοντες αμφισβήτησαν την άρνηση του Υπουργείου Παιδείας να αποκαλύψει τον πηγαίο κώδικα του αλγορίθμου που χρησιμοποιήθηκε για τη διεξαγωγή του ανοιχτού διαγωνισμού που προκηρύχθηκε για την επιλογή διευθυντών σχολείων. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι το λογισμικό σχεδιάστηκε εσφαλμένως, εκ του λόγου δε αυτού αποκλείστηκαν από τον εν λόγω διαγωνισμό και προέβαλαν αίτημα αποκάλυψης του πηγαίου κώδικα για τη θεμελίωση των ισχυρισμών τους.

Το δικαστήριο έκρινε ότι ο αλγόριθμος και ο σχετικός πηγαίος κώδικας, δεδομένου ότι αποτέλεσαν τη βάση για την έκδοση των πράξεων αποκλεισμού των προσφευγόντων αποτελούν διοικητικά έγγραφα, επί των οποίων θεμελιώνεται δικαίωμα πρόσβασης. Ο προγραμματιστής του πηγαίου κώδικα αντέκρουσε ότι η αποκάλυψη του πηγαίου Κώδικα θα έθετε σε κίνδυνο οποιαδήποτε δυνατότητα περαιτέρω δημιουργίας εσόδων στην αγορά από τον αλγόριθμο. Το δικαστήριο, αφού έλαβε υπόψη του, ότι το αίτημα αποκάλυψης του πηγαίου κώδικα υποβλήθηκε με σκοπό την άσκηση ένδικου βοηθήματος ενώπιον των δικαστηρίων και δεδομένου του ουσιώδους αντίκτυπου του

⁸³ Βλ. σχετικά την ανάλυση σε L. Liguori/M. Vittoria La Rosa, Recent Italian administrative courts' decisions about algorithms and their relevance in administrative procedures: how to reconcile them with GDPR principles? σε [Recent Italian administrative courts' decisions about algorithms and their relevance in administrative procedures: how to reconcile them with GDPR principles? - MediaLaws](#)

αλγορίθμου στη διοικητική διαδικασία, έκρινε ότι οι υποχρεώσεις που απορρέουν από την αρχή της διαφάνειας πρέπει να υπερισχύουν της προστασίας κάθε εμπορικού συμφέροντος που μπορεί να διακυβευθεί από την αποκάλυψη του αλγορίθμου.

Κλείνοντας, θα θέλαμε να αναφερθούμε στη σκέψη του Γαλλικού Συνταγματικού Συμβουλίου: “Αν και η χρήση του Διαδικτύου εγείρει νέα νομικά ζητήματα, αυτά φαίνεται ότι μπορούν να επιλυθούν στο πλαίσιο της εφαρμογής των γενικών κανόνων δικαίου”⁸⁴.

Με αυτή την έννοια, όλα τα ζητήματα που προκύπτουν ή θα προκύψουν από την αλγοριθμική επεξεργασία μπορούν να αντιμετωπιστούν στο πλαίσιο των γενικών αρχών του διοικητικού δικαίου.

⁸⁴ Cons. const., 2013-26 ELEC, 11 juillet 2013.